Slovenské „osvojovanie si“ Bratislavy*

Mesto Bratislava sa doposiaľ nedočkalo publikácie, ktorá by sa systematicky zaoberala jej literárnym obrazom po roku 1918. Hoci z interdisciplinárneho hľadiska existujú viaceré diela venované Bratislave, nebolo jej spracovanie predmetom uceleného literárnohistorického výskumu. Existujú najmä čiastkové práce venované špecifickým problémom spojeným s mestom, ktoré sa zväčša zaoberajú tvorbou konkrétnych autorov a autoriek alebo úzko vymedzeným časovým obdobím. Za samostatnú zmienku stojí kniha *Neviditeľné mesto. Prešporok / Bratislava v cestopisnej literatúre* od Jozefa Tancera (2013), ktorý spracováva obraz Bratislavy prevažne v staršej cudzojazyčnej cestopisnej, topografickej a sprievodcovskej literatúre. Okrem tohto počinu sa však Bratislava komplexnejšieho spracovania nedočkala a ani samo mesto sa nepovažuje za ústredný problém slovenskej literárnej vedy.

Zmenu sa pokúša priniesť kolektívna monografia *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918* edične pripravená dvojicou Radoslav Passia a Vladimír Barborík v rámci projektu riešeného v Ústave slovenskej literatúry SAV. Okrem menovaných editorov sa na publikácii podieľali ešte pracovníci a pracovníčky pôsobiaci buď na rovnakom ústave (Vladimíra Mravcová, Viliam Nádaskay, Katarína Badžgoňová, Michal Habaj) alebo na Univerzite Komenského v Bratislave (Anikó Dušíková, Matej Masaryk, Jaroslav Šrank) a Jana Pátková z Univerzity Karlovej v Prahe. Autorský okruh teda väčšinovo tvoria výskumníci a výskumníčky priamo spriaznení s mestom Bratislava. Zámer publikácie je „vytvoriť a interpretovať akýsi katalóg z literárneho hľadiska kľúčových mestských toposov“ (s. 16), nejde však o komplexné spracovanie problematiky, ale o vybrané kapitoly, či „výberovú rekonštrukciu priestorového obrazu“ mesta Bratislavy (s. 11). Jednotlivé práce kombinujú rôzne literárnohistorické a teoretické prístupy, pričom základnú inšpiráciu predstavuje geopoetika.

Pokiaľ ide o skúmaný korpus textov, tak na rozdiel od spomínaného Jozefa Tancera je časovo obmedzený na diela vznikajúce od roku 1918 do súčasnosti. Výber nie je žánrovo konkretizovaný, i keď cieli najmä na tvorbu spisovateľov a spisovateliek široko poňatej „elitnej literatúry“. Kľúčom selekcie sa stáva reprezentácia Bratislavy v texte, čo – ako

* *Radoslav Passia – Vladimír Barborík* [edd.]: **Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918**. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2023, 445 s., ISBN 978-80-224-1999-4

spomína Jana Pátková vo svojom príspevku – umožňuje odhliadnuť „od estetickej funkcie smerom ku kontextovému čítaniu literárnych diel“ (s. 374). S tým zároveň súvisí druhé kritérium definujúce „materiálovú základňu“, a rovnako i jej celkový ráz, a síce, že skúmaný korpus tvoria predovšetkým texty písané v slovenskom jazyku. Vedomú výnimku predstavuje záverečná kapitola *Bratislava očami českej a maďarskej literatúry* venujúca sa niektorým aspektom slovensko-českých a slovensko-maďarských umeleckých reprezentácií Bratislavy s ohľadom na nemeckojazyčnú kultúru habsburskej monarchie.

Vďaka jazykovému vymedzeniu a takisto rozhodnutiu postupovať v monografii chronologicky sa editorom otvorila príležitosť poňať dejiny literárnych krajín Bratislavy ako príbeh o slovenskom „osvojovaní“ mesta. Do centra pozornosti sa dostávajú apropriačné tendencie slovenského umenia vo vzťahu ku krajine, pretože najmä v období po vzniku Československa „úlohou slovenských spisovateľov nebolo integrovať sa do už existujúceho, ale zmeniť ho na vlastný obraz: vytvárali podobu slovenskej Bratislavy, v ktorej sa príslušníci iných národov objavujú iba na okraji (ak vôbec)“ (s. 29). Takto koncipovaná literárnohistorická práca zásadne opodstatňuje rozhodnutie vymedziť monografiu monolingválne. Z pohľadu areálových štúdií ako aj súčasného príklonu zohľadňovať polysémiu a polyglotnosť stredoeurópskeho priestoru v rámci národných filológií zohráva priestorové ohraničenie pri písaní dejín literatúry kľúčovú úlohu, pretože poskytuje nie len príležitosť rozbíjať tradičné romantické konštrukcie národných monolingválnych dejín literatúry skrz komparatívny prístup, ale predovšetkým možnosť zohľadniť – slovami Dalibora Turečka – „reálnu situáciu umenia“ (Tureček 2005, 20). Autorský kolektív sa pre túto cestu nerozhodol, a preto je príznačné, že svoje dejiny začína práve v historickom momente vojenského obliehania Bratislavy armádou československého národa a následným obsadzovaným slovenskými prisťahovalcami. Časová štruktúra publikácie zodpovedá rôznym štádiám „poslovenčovania“ Bratislavy. Vychádza z tradičnej literárnohistorickej periodizácie slovenskej literatúry zohľadňujúce mimoliterárne a spoločensko-politické kritéria (1918–1945, 1945–1989 a obdobie po roku 1989), ktorá ale zároveň sleduje rôzne migračné pohyby a radikálne zmeny v národnostnom rozvrstvení mesta.

Nepostaviť do stredu pojatia slovenskej kultúry jej polysémiu a polyglotnosť, ako to napríklad robí s českým prípadom v svojej nedávnej knihe *Storie di Praga. Un percorso nella cultura ceca* profesorka Annalisa Cosentino (2021), prináša úskalia. Nakoniec ich tematizuje aj samotná monografia. Najmä v období po vzniku Československa to znamená redukciu množstva perspektív vo vzťahu k mestu. V literatúre písanej po slovensky sa presadzuje prisťahovalecký pohľad. Iné hľadisko by do situácie mohol vniesť aspoň hlas slovenských bratislavských starousadlíkov, ktorých síce nebolo veľa, ale stále viac než dosahoval celkový počet obyvateľov vtedajšieho národného centra – Turčianskeho Svätého Martina. Ako však upozorňuje Vladimír Barborík, takýto pohľad sa v medzivojnovom období neuplatnil (s. 28) a suplovať by ho mohol iba pohľad starousadlíkov píšucich v inom, než slovenskom jazyku. Na druhú stranu, obmedzenie mnohohlasnosti slovenskej kultúry má svoje výhody, pretože umožňuje lepšiu konfrontáciu s vlastnou literárnou tradíciou, a to vzhľadom k tomu, že najmä v začiatkoch „po slovensky písaná literatúra pracujúca s obrazom Bratislavy mala ambíciu byť predovšetkým slovenskou a až potom – ak vôbec – ‚bratislavskou‘“ (s. 28).

Navzdory tomu, že autorský kolektív nemá zámer podať vyčerpávajúce spracovanie problematiky a už vôbec nie komplexné dejiny literárnych reprezentácií mesta, prichádza vo svojich sondách s ucelenou koncepciou. Bratislava v nej vstupuje do slovenského národného príbehu cez „kolonizáciu“ mestského priestoru. Nie každá štúdia v publikácii

explicitne pracuje s konceptami postkolonializmu, usúvzťažňuje ich však vždy úvod na začiatku každej kapitoly. Samo mesto následne vystupuje v opozícii my/oni ako to „druhé", „cudzie", a tým umožňuje v nových kontextoch sledovať známe motívy. Jedným z nich je napríklad motív príchodu do mesta. Postava Slováka má z tohto hľadiska bližšie k dobyvateľovi-kolonizátorovi, než k tomu, aby naplnila klasický mýtus o „tisícročie" utlačovanom Slovákovi dostávajúcom konečne možnosť užívať zem, na ktorú má mať morálny nárok. Za pozornosť stojí taktiež sledovanie postupného rozbíjania a premieňania základnej opozície mesto/dedina, ktoré sa – ako si všímajú v literatúre sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia – mení napríklad aj na opozíciu mesto/sídlisko. Monografia teda prináša do literárneho katalógu rovnako opis nových, málo spracovaných, toposov.

Celkovú koncepciu editori zadefinovali jasne a jej cieľom sa stávajú chronologicky podané vybrané reprezentácie mesta Bratislava v literatúre písanej po slovensky s výnimkou poslednej transkultúrne poňatej kapitoly. Štúdie prevažne nie sú spracované komparatívnym spôsobom, čo nepredstavuje negatívum.[1)] Aj keď nedochádza ku konfrontácii zobrazovania Bratislavy s inými stredoeurópskymi mestami, zaoberá sa Radoslav Passia v úvode potenciálom publikácie práve pre ďalšie komparatívne analýzy nie nutne vymedzené iba stredoeurópskym priestorom: „Interpretačný kontext apropriačných tendencií slovenského umenia vo vzťahu k mestu však nemusí byť daný len príbuznosťou geograficky najbližších kultúr. Je zaujímavé a produktívne si uvedomiť aj paralely v literatúrach ‚malých' národov" (s. 13). Myslí tým najmä kultúry, ktoré sa podobne ako tá slovenská, začali výrazne etablovať až po prvej svetovej vojne a svoje hlavné mestá si museli postupne osvojovať. Z hľadiska areálových štúdií potom kniha tvorí slovenskú líniu v mnohohlasí stredoeurópskeho priestoru.

Hoci monografia stojí na pevnom koncepčnom základe, obsahuje pár vybočení. Napríklad štúdia Michala Habaja *Bratislava v poézii dvadsiatych rokov 20. storočia. Obrazy mesta medzi mravnou a sociálnou interpretáciou skutočnosti* sa zaoberá viac básnickými podobami mesta vo všeobecnosti, než konkrétnymi reprezentáciami Bratislavy.[2)] No kým zaradenie tejto štúdie nepôsobí rušivo, menej zrozumiteľným krokom je prítomnosť práce Jaroslava Šranka s názvom *Mesto na výslní i v tieni. Básnické reprezentácie Mosta SNP a Podhradia v poézii 20. storočia*. Z kontextu ostatných štúdií nie je vôbec jasné, prečo

1) Výnimku tvoria štúdie Vladimíry Mravcovej. Slovensky písanú literatúru uvádza do stredoeurópskeho kontextu skrz českú literárnu vedu (menovite možno uviesť Danielu Hodrovú alebo Jiřího Trávníčka). Autorka však nepostupuje vždy systematicky a niekedy iba uvádza rôzne paralely medzi slovenskou a stredoeurópskou literatúrou bez jasného odôvodnenia, čo takéto porovnanie vypovedá o skúmanom materiáli. Za dobrý príklad slúži moment, keď píše, že motív mesta-masky slúži i v širšom kontexte stredoeurópskeho priestoru na vytváranie opozície vyumelkovanej a kultúrne pokryteckej spoločnosti voči nie len ľudovému naturelu, ale aj k balkánskemu temperamentu (s. 74). Ďalej však myšlienku nerozvíja, balkánsky región sa v štúdii viac neobjavuje. To neznamená, že paralely nie sú samé o sebe podnetné – sledovať napríklad zobrazovanie ľudového naturelu v kontexte knihy *Imagining the Balkans* od Marie Todorovej (1997) a konceptu balkanizmu by aj v súvislosti s bratislavskou publikáciou vo vzťahu k ďalším postkoloniálnym teóriám mohlo priniesť zaujímavé závery. Ich potenciál však ostáva nevyužitý, pokiaľ sa myšlienka redukuje na dvojslovnú zmienku o „balkánskom temperamente".

2) Michal Habaj svoju štúdiu k Bratislave vzťahuje až v závere na základe rôznych biografických údajov a priamych spisovateľských vyjadrení špecifikujúcich okolnosti vzniku jednotlivých básní. Narušenie koncepcie môže súvisieť s tým, že text vznikal ešte pred odštartovaním kolektívneho grantového projektu venovaného literárnym obrazom Bratislavy a pôvodne bol publikovaný v zborníku *Podoby mesta v slovenskej poézii 20. storočia* (Šrank 2018, 13–27).

bolo potrebné zo všetkých – a oveľa častejšie tematizovaných – toposov vybrať práve Most SNP, a prečo text nemohol vystupovať ako doplnok iných štúdií v kratšom formáte exkurzu alebo krátkej výkladovej glosy sprevádzajúcich kapitoly. Ešte problematickejšou sa stáva časť venovaná Podhradiu, kde autor nerešpektuje obmedzenie sa na po slovensky písanú literatúru a v jeho osobnom korpuse textov sa do centra pozornosti dostáva po maďarsky či hebrejsky písaná literatúra. Je zrozumiteľné, že práve Podhradie s historicky početným menšinovým obyvateľstvom nachádza svoje literárne reprezentácie práve v inojazyčných literatúrach, nie je však zrozumiteľné, prečo sú tieto reprezentácie zaradené do „slovenskej" časti monografie, kde základnú konštrukčnú linku tvorí „osvojovanie" si Bratislavy. Vzbudzuje to potom otázku, prečo každá kapitola nemohla čerpať z menšinových literatúr, i keď je pravdepodobné, že týmto krokom by sa mohla rozpadnúť stmeľujúca koncepcia knihy. Bez nej by sa stala iba akýmsi roztrúseným zborníkom príspevkov. Alternatívnym riešením by bolo zaradenie časti štúdie venovanej Podhradiu do záverečnej komparatívnej kapitoly, ale tie sú zasa založené na konfrontácii dvoch samostatne vnímaných kultúr a nie na predefinovaní slovenskej kultúry skrz akceptáciu zmieňovanej polyglotnosti a polysémie. Práca Jaroslav Šranka zastupuje relevantný a podnetný smer v urbánnych literárnych bádaniach, sporným sa stáva iba jeho zaradenie do publikácie.

Napriek poslednej výčitke však monografia *Literárne krajiny Bratislavy. Obraz mesta po roku 1918* udržiava jednotný rámec a nestáva sa iba príspevkom do geopoetiky, ale súčasne ukazuje nové možnosti uplatnenia poznatkov z postkoloniálnych štúdií v špecifických podmienkach stredovýchodnej Európy. Rozširuje existujúce prístupy k skúmaniu literárneho obrazu mesta a ponúka interpretačné modely reflektujúce dynamiku kultúrnych napätí a identít v priestore „typického" stredoeurópskeho mesta. Robí tak na materiáli konkrétnej národnej literatúry uzavretej do samej seba, v ktorej síce často chýbajú postavy predstavujúce „cudzieho" v opozícii my-oni, no ukazuje, ako túto absenciu nahrádza samotné mesto. Zároveň publikácia vďaka zaradeniu poslednej kapitoly o vybraných aspektoch slovensko-českých a slovensko-maďarských umeleckých reprezentácií Bratislavy naznačuje cestu, akou sa ďalší výskum Bratislavy môže uberať – a to práve konfrontáciou s inojazyčnými literatúrami.

Literatúra:

Cosentino 2021: Cosentino, A.: *Storie di Praga. Un percorso nella cultura ceca*. Milano 2021.

Tancer 2013: Tancer, J.: *Neviditeľné mesto Prešporok / Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava 2013.

Todorova 1997: Todorova, M. N.: *Imagining the Balkans*. New York 1997.

Tureček 2005: Tureček, D.: Doptávání po metodě dějin literatury. In: Tureček, D. – Papoušek, V.: *Hledání literárních dějin*. Praha – Litomyšl 2005, 8–34.

Šrank 2018: Šrank, J. [ed.]: *Podoby mesta v slovenskej poézii 20. storočia*. Bratislava 2018.

Ústav slovenskej literatúry SAV
Bratislava

Tímea Zvoláneková
timea.zvolanekova@savba.sk
ORCID: 0009-0001-2660-625X